

URAY-KÓHALMI KATALIN

A HŐSIDEÁL ÉS A DRÁMAI KONFLIKTUS KÉRDÉSE KELETEN ÉS NYUGATON

Jó lenne, ha mint régen, ma is még Ferihez fordulhatnék olyan kérdésekben, amelyekben nagyon szeretném ismerni az ő véleményét. Ez a helyzet most is, hogy az utolsó években érdeklődésem homlokterébe egyre inkább a mongol népek epikája került. Ez a hihetetlenül gazdag és jellegzetes vonásokat viselő hagyomány, mint máig élő orális költészet számos izgalmas kérdést vet fel, többek között a belső-ázsiai népek, mongolok, tibetiek, esztétikai elvárásainak vonatkozásában is. A felmerülő problémák vizsgálatához segítségért ma már csak Tőkei Ferenc műveihez fordulhattam, jelesül a kínai esztétikával, az epika hiányával a kínai irodalomban és az elégiával kapcsolatban kifejtett nézeteihez. Ismeretesek megállapításai arra vonatkozólag, miért nem alakulhatott ki Kínában nagyepika. Viszont a Kína határainál élő, ‘barbár’ nagyállattartó nomádoknál, törököknél, mongoloknál, tibetieknél már igen régen kialakult a hősepika, sőt igen nagy elterjedésre és népszerűsége tett szert. Talán ellentmondásosnak tűnhet, hogy egy létező epika értékeléséhez a nem létező kínai epika nyújtott megoldásokat. De, ígérem, nem ez lesz az egyetlen ellentmondás.

Az utóbbi években, s jelenleg is, a Geszer kánról szóló számtalan eposzvariáns összehasonlító vizsgálata kötött le, s ez a téma egyetemi előadásaimban is megjelent. Ezt az eposzhőst szinte minden belső-ázsiai nép a sajátjának tekinti, a tibetiek – joggal – a mongolok, burjátok, tuvaiak, de lepcsák, burusaszkiak, és egyéb himalájai népecskék is, sőt újabban a hőseposz nélküli hanok is. A birodalmi szemléletnek tulajdonítható, hogy ezt a népszerű hőst a birodalom népei kultúrája részének, és ennek következtében a magukénak is tekintik.

Ez az eposz gyakorlatilag végtelen számú változatban él. Az egyes változatok narratívája ugyan kisebb-nagyobb mértékben eltérő az egyes népek kulturális hagyományainak, ízlésének megfelelően, de a hőst, Geszer kánt jellemző jellegzetes vonások szinte minden változatban megtalálhatók. Geszer kán jellemvonásai felettébb ellentmondásosak. Kezdjük a pozitív tulajdonságokkal. Geszer Kormuzdának, az égi főistennek a fia, akinek messianisztikus küldetése van, azért kell emberként megszületnie, hogy a földet megszabadítsa a túlságosan felszaporodott gonosz lényektől, a tibetieknél démonoktól, a mongoloknál, burjátoknál manguszoktól.¹ Ő tehát istenfi, mindenkinél nagyobb filozófiai és

¹ Többfejű emberevő óriások, a mongol eposzokban a gonosz, az ellenség megtestesítői. Vanak női manguszok is, ők vonzó alakot is ölthetnek.

mágikus tudással, és mágikus fegyverekkel, eszközökkel. Személyéből áldás árad, az állatok gyarapodnak, az emberek megvilágosodnak, a természet virul. De rossz tulajdonságai is vannak, a következők: amikor hősi, uralkodói alakban mutatkozik nagyképű; lenézően, gyakran sértően viselkedik az emberekkel, sőt rokonaival szemben is. Már születésétől fogva elviselhetetlenül ordító, büzös, maga köré rondító kölyök. Gyermekek és ifjúkorán végig csúf, koszos, taknyos, ellenszenves. S ezt még avval is tetézi, hogy mindenkit: rokont, idegent félrevezet, manipulál, megrémít. Ugyanakkor isteni származása ellenére nem mentes emberi gyengeségektől sem. Győzelmei után évekre elmerül az érzéki örömeiben, lakomázásban, megfélekedve küldetéséről. Nos, egy ilyen karakter lehet igen érdekes – különösen egy fordultatos történetben – de igen messze esik a nyugati hősideáltól. Ennek hallgatóim hangot is adtak Bécsben is és Pesten is. Kivéve a hallgatóság körében helyet foglaló mongolokat, kínaiakat. Hallgattak, de arcukon láttam, hogy ők egészen másként ítélik meg a hős személyiségét. A mongolok, tibetiek stb. szemében Geszer kán testesíti meg a hősideált. Nos, hogy is van ez?

A Geszer eposzsal és a hős alakjával igen gazdag mongol, tibeti stb. értékelő irodalom foglalkozik, mind a Mongol Köztársaságban, mind Belső Mongóliában, mind a burjátoknál. Most arra nincs idő, hogy részletesen ismertessem mind e nézeteket, de lényegüket remekül összefoglalta Lubszanvandan mongol professzor előadása a bonni eposz-szimpoziumon, amely a mongolok hőseposzáról és a népben a szépről élő fogalomról szólt.² Megállapításai szerint a hősben megnyilvánulnak mindazok a tulajdonságok, tehetségek, mind az a tudás és erő, amelyek fontosak voltak a mongolok számára hagyományos életmódjukban. Ezek a tulajdonságok harmonikus egységet alkotnak a hős tetteivel és külső megjelenésével is, állapította meg Lubszanvandan professzor. A harmónia, mint szépségideál nyilvánvalóan kínai mintára alakult ki a mongoloknál. Erről a harmóniáról Tőkei bőven ír a *Műfajelmélet Kínában* című munkája bevezetőjében.³ Maradjunk is Tőkeinél, minthogy az ő igen lényeglátó megállapításai szerint a sztyepei eposzhősök személyükben jelenítik meg a közösséget, úgy tekinthetjük, hogy emberfeletti erejükben, mágikus tudásukban egyesül az egész nemzetiség, /törzs/ ereje, ez az, ami legyűri a démonizált ellenséget. Ez a szemlélet teljesen összhangban van a mongol hősepika erősen szimbolikus jellegével is. Tovább lépve, az eposzhősök a menyasszonykéréskor kiállandó próbák alkalmával gyakran jelennek meg girhes gebén, taknyos, nyiszlett kölyökként, hogy győzelmük, amelyet többnyire ravaszsággal szereznek meg, a többi kérőt szellemi képességeik által megszégyenítve, még fényesebb legyen. Mert az a hős, aki képes túljárni a többiek eszén, akármilyen eszközökkel. Ezeket a szempontokat is tekintetbe véve, a számunkra ellentmondásosnak, sőt ellenszenvesnek tűnő hős, valójában harmonikus. Megfelel a sztyeppék kemény

² Lubsanvandan 1992: 35–43.

³ Tőkei 2006: 405.

világában edzett emberideálnak, ahol a túléléshez nemcsak testi erő és kitartás szükséges, de szervezőképesség és termékeny fantázia is. Ezt a hősideált testesíti meg Geszer kán és a legtöbb mongol epikus hős.

Az általam megvizsgált, Geszerről szóló eposzok között van kettő, amelyek mind a hősök – Geszer harcostársait és feleségeit is beleértve – jellemábrázolásának sokszínűségében, ellentmondásosságában, mind a történet fordulatainak esetenkénti drámaiságával kiemelkedik a szimpla harmóniából. Ez az Amdo vidékéről származó tibeti változat és az 1716-ban Pekingben nyomtatott mongol változat az újabban publikált kiegészítéseivel együtt.⁴ A főhős itt is tündököl, mindenkit – még a Tan Urát, gShin-rjét is – megszágyenítő ismereteivel, győzelmet hozó mágikus képességeivel, ragyogó, fenséges megjelenésével. De ugyanakkor vadsága gyakran démonivá teszi, sőt, erre még rá is játszik. Földi szüleit, rokonait, leendő feleségeit sértő, megalázó ‘tréfákkal’ teszi próbára. Még legfőbb segítőjét, égi nagyanyját is megrabolja. Emberi gyengeségei, kishitúsége, hiszékenysége, lustasága, kéjvágya alig ismer határokat. Nemcsak a hősök jellege szélsőséges ezekben a változatokban, de a történet fordulatai is szokatlanok eposzi környezetben. Ugyanis a főfeleség féltékenységből fakadó, aljas kis praktikái idézik elő a birodalom romlását. Bár a királynő előre megsejti tettének vészes következményeit, a tragédia bekövetkezését már nem képes megakadályozni. A harcban elhullanak Geszer hős kísérői, testvérbátyja is. Az ellenség mindent lerombol, kirabol, magát a királynőt is rabságba hurcolja. Geszer haragja, bosszúja embertelen keménységgel sújtja bűnös feleségét. A bontakozó dráma végül mégsem vezet katarzishoz, mert égi bátyja közbenjárására a győzedelmes Geszer megbocsát feleségének, visszafogadja. Az összes többi változatban elkerülük, elmoszák a lehetséges drámai konfliktusokat, így ezt is.

Az említett két változatra már nehezen húzható rá a Lubszanvandan professzortól oly szépen kifejtett harmónia. De csak addig, amíg fel nem idézzük, hogy a kínai esztétikától befolyásolt, a buddhista filozófián szocializálódott, s főként a taoista befolyásoktól sem mentes felfogás szerint a harmónia az ellentétek egységét jelenti, amint Tőkei is kifejti a *daoval* kapcsolatban.⁵ Nem harmonikus az, ami nincs egyensúlyban. A sötét mellett ott kell lennie a világosnak, a jó mellett a rossznak. Egyik sem nyomhatja el a másikat. Ezt a dinamikus harmóniát testesíti meg Geszer ellentmondásos karaktere és a drámai narratíva is. Azt, hogy ez szándékosan van így, az bizonyítja, hogy ezekben az eposzvariánsokban Geszernek két állandó kísérője van, két alteregója, egy jó és egy gonosz. Égi testvérbátyja csak jó tulajdonságokkal bír, őt a nyugati ízlés is elfogadná lovnak. Érdekes, hogy tragikus földi halála egyes változatokban pontos mása Siegfried vesztének. Vándormotívum, nem az egyetlen a Geszeriádában.

Geszer sötét oldalát gonosz nagybácsija testesíti meg, de végletekig karikírozott tulajdonságokkal. Nagyképű, nagyszájú, irigy, semmi sem szent előtte.

⁴ Hermanns 1965, Schmidt 1925, Heissig 1983.

⁵ Tőkei 2005: 54.

Ravaszkodó, gyáva, jellemtelen áruló, aki végül mindig pórul jár, nevetségessé válik, saját csapdájába esik. Geszernak deklarált ellenlábasa. De egyik sem bír a másikkal. Geszer isteni ereje sem elegendő a legyőzéséhez, mert mind a tibeti, mind a mongol eposzvariánsban az égi hatalmak jelentik ki, hogy Geszer s a nagybácsi egyazon személy kettős alakban. Nem semmisíthetik meg egymást, mert a világ csak akkor van harmóniában, ha a jó és a rossz egyensúlyban van. Ezért testesíti meg Geszer a hősideált még ebben az extrém alakjában is, ezért istenítik, emelnek neki szentélyeket, ahol – jellemző módon – az isteni hős szobrát magasztos égi bátyjának és aljas nagybácsijának szobrai fogják közre, isteni triászt alkotva.

Az amdói tibeti és a nyomtatott mongol változat feltételezett keletkezési helye közel fekszik egymáshoz. S egyben ez az a vidék, amely évszázadok óta számos nép átvonulási területe, az anyagi javak és a szellemi termékek országútja, a Selyemút. S ahol kinyílik a világ, ahol a kultúrák találkoznak, ott az esztétikum is kiteljesedik. Nem meglepő hát, hogy az innen származó variánsok felépítése a legművészebb, narratívája a leggazdagabb, jellemei a legegényítettebbek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Hermanns, Matthias (1965): *Das National-Epos der Tibeter, Gling König Geser*. Regensburg: Verlag Josef Habel.
- Lubsanvandan, C. (1992): „Vom Heldenepos der Mongolen und dem Begriff des Volkes vom Schönen.” In: Heissig, W. (ed) *Fragen der mongolischen Heldendichtung*. Wiesbaden. Red. W. Schmidt, Isaak Jakob (1925): *Die Taten Bogda Gesser Chan's*. Berlin: Auriga Verlag.
- Heissig, Walther (1983): *Geser-Studien*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Tőkei Ferenc (1967): *Műfajelmélet Kínában a III-VI. században*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tőkei Ferenc (2006): *Esztétika a régi Kínában*. Budapest: Magiszter Társadalomtudományi Alapítvány.
- Tőkei Ferenc (2005): *Kínai filozófia – Ókor II*. Budapest: Magiszter Társadalomtudományi Alapítvány. [Eredetileg: Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.]